

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҰЖЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ

1927 жылы желтоқсан айында БК(б)П XV съезі өтті. Бұл съезд «КСРО-да ауыл шаруашылығын социалистік жолмен ұжымдастыру съезі» деп аталады. Ұжымдастыру жылдары Қазақстан халқының көпшілігі ауылдық жерлерде тұрды. Дәстүрлі мал шаруашылығын жүргізді. 1930 жылғы 1 маусымдағы дерек бойынша ауыл халқы 5,873 мың деп айтылады¹.

1927 жылғы 2-19 желтоқсан аралығында БК(б)П XV съезі Мәскеуде өтті. Онда деревнядағы жұмыс, халық шаруашылығын дамытудың алғашқы бес жылдық жоспарының директивасы және т. б. мәселелер қарастырылды. Ұсақ шаруа шаруашылықтарын социалистік жолмен ұжымдастыру ірі-ірі социалистік бірлестіктер құру, орта шаруаға көзқарас талқыланды.

Ірі байлар мен жартылай феодалдардың мал-мүліктерін тәркілеу туралы қаулы 1928 жылғы 27 тамызда қабылданды. 1927 жылғы желтоқсанда Республика басшылығында ірі-ірі байлар шаруашылығын тәркілеу туралы комиссия құру мәселесі талқыланды. 1928 жылғы тамызда Өлкелік комитет құрамында Е. Ерназаров (төрағасы), О. Исаев, Н. Нұрмақов, Ғ. Тоғжанов, О. Жандосовтар комиссия құрды. Осы комиссияны демеу үшін Қазақстан ауылдарына 4700 адам жіберілді. Тәркілеу барысында 1928 жылдың 10 қарашасына дейін 696 шаруашылық тәркіге түсіп, олардың 619-ы туған округінен тыс жерге айдалды².

«Кіші Қазан» төңкерісі. Ол 1928 жылдан-ақ басталды. 1925 жылы Қазақстан өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы болып келген Ф. И. Голощекин республиканың саяси-экономикалық және әлеуметтік жағдайымен танысқаннан кейін «Қазақстанға Ұлы Қазан төңкерісінің ешқандай ықпалы болмады, сондықтан мұнда «Кіші Қазан» төңкерісін жасау керек» деген теріс қорытындыға келіп, республикада репрессиялық шаралар, мал-мүлікті тәркілеу, кулак шаруашылығын жою, жеке меншіктің орнына қоғамдық меншік орнату және т. б. шараларды жүргізе бастады. Көшпенді мал шаруашылығымен шұғылданған ғасырлар бойы әдепкі халықты отырықшыландыру, ұжымдасқан егін шаруашылығына көшіруді ол «Кіші Қазан» — деп ұқса керек.

Қазақстанда ауыл шаруашылығын ұжымдастыру. Партияның XV съезінің шешімдерінде шаруалар жөнінде, оларды ұжымдарға біріктірудің лениндік баламаларынан («ұжымға кірудің еріктілігі», «орташаларға» көзқарас) ауытқушылыққа жол берілді. Әкімшілік-әміршілікпен жүргізілген ұжымдастыру науқаны КСРО көлемінде де, Қазақстанда да өте қанқұйлы жүрді. Одақтағы бірінші бесжылдық жоспарда айтылған ұжымдастыруды бітіру мерзімі, көшпенді, малшы қазақ қауымына келмейтін еді. 1929 жылғы 11-16 желтоқсанда Қазақстан Компартиясы ОК-нің Пленумы отырықшы өмір салтына ауысуға дайындықты бастауға шешім қабылдады. Бірінші бесжылдықтың аяғына дейін 544 мың көшпенді және жартылай көшпенді жанұя (ұзынырғасы 566 мың) отырықшылыққа көшуге тиіс деген қаулы алды³.

Колхоздар қалай ұйымдастырылды? Колхоздар бір-бірінен жырақ орналасқан 10-15 түтіні бар 10-20 ауылдың басын қосты. Қайсы бір колхоздардың аумағы шамамен 200 шаршы шақырымға дейін жетті. Не малы, не тұқымы болмаған колхоздар да болды. 1 есепші орта есеппен 12, бір техник 50 колхозды қамтып, қызмет етті. Кадрлар жетіспеді. 1930 жылы Республикада небәрі 416 агроном мен басқа да ауыл шаруашылық мамандары жұмыс істеген, солардың 4-уі ғана қазақ болған.

«Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын!» КСРО-да 1929-1933 жылдары аралығында тұтас облыстармен аймақтарда толық ұжымдастыру ісін «кімнің тезірек жүргізетіндігі жөнінде жарыс» жүрді. Қазақстан бойынша басшысы Ф. И. Голощекин болып, оны қостаушылар О. Исаев, І. Құрамысов, Е. Ерназаров күндіз-түні ат үстінен түспей осы процестің басы-қасында болды. 1930 жылғы 15 қаңтардағы Жарғыға сай Қазақстан 1933 жылдың аяғына дейін толық ұжымдастыру ауданына жатқызылды.

1930 жылдың 10 наурызына қарай Қазақстан халқының 56,6 пайызы ұжымдастырылды. Көшпелі аудандарда бұл көрсеткіш небәрі 20 пайыз маңайында қалды. Қағаз жүзіндегі ғана ұжымдық шаруашылықтар да болды. 1931 жылдың қазанына дейін 65 пайызы ұжымдастырылды⁴.

Мал басын қырғынға ұшырату. Ұжымдастырылу басталған алғашқы апталарда көптеген аудандарда қолдағы малдың тең жартысы пышаққа ілінді. 1930 жылдың барысында 2,3 млн. ірі қара мен 10 млн. қой шығын болған. 1929-1930 жылдары барлық малдың 35 пайызы опат болған. Бір орталыққа біріктірілген мал, жем-шөптің жетіспеуінен, індеттен, жылы қора-қопсының болмауынан қырылды. 1932 жылдың ақпанында елдің барлық колхоздарының 87 пайызға жуығы, жеке шаруашылықтың 51,5 пайызы тігерге тұяқсыз қалды. «Мал жан аман ба?» деп амандасатын қазақ енді сол малдан жұрдай болды.

1932-1933 жылдардағы ашаршылық. 1926 жылы республиканың қазақ жұртшылығының 80 пайызы малмен күнелткен еді. Ұжымдастыру жылдары осы малдан айрылды. Егін шаруашылығы бел ала алмады. 1932 жылдың көктемінде Қазақстанда алапат аштық жайлады. Бұндай аштық Азамат соғысы жылдарында болған еді. 1919-1922 жылдары аралығында Қазақстанда 1 млн. адам қырғынға ұшыраған.

Ашаршылық әсіресе Орталық Қазақстан, Қарқаралы, Егіндібұлақ аудандарында алапат болды. Осы екі ауданда 1929 жылы 65 мың адам тұрса, ал 1933 жылы 10-ақ мың адам қалған, 1932-1933 жылдары аштан өлген адамдардың санын Отандық және шет елдік сарапшылар әртүрлі сандармен көрсетеді: Б. Шпилер — 860 мыңнан астам, В. Монквест — 1 млн. астам, М. Олкотт — 1,5 млн. адам деп көрсетсе, ал демограф М. Тәтімов 2 млн. 22 мың дейді. Халқымыздың 42 % опат болған⁵.

«Қызыл табан шұбырынды» — елден кету. Тәрікелеуден, ұжымдастырудан, аштықтан 1928-1933 жылдары аралығында Республика халқының 15-20 пайызы шет жерлерге көшіп кетті. Өзбекстанға 300 мыңы ауды, Түркіменстанда 40 мың қазақ отбасылары басмашыларға қосылды. Ресей, Орта Азия республикаларына, Қытай, Түркияға және т. б. шет жерлерге көшті. 1930 жылдың басынан 1931 жылдың ортасына дейін Қазақстаннан 281230 шаруа қожалығы көшіп кетті⁶.

Ұжымдастыруға қарсы көтерілістер. 1929-1931 жылдары аралығында Қазақстанда 372 көтеріліс болған. Оларға жалпы саны 80 мыңдай адам қатысты. Бұл көтерілістердің басты себептері: жергілікті Кеңес басшыларының ауыл шаруашылығын ұжымдастыру науқанын дұрыс ұйымдастырмағандығы; ұжымдардың Уставы (жарғысы) бұзылды; күштеу, зорлау, социалистік заңдылықтарды өрескел бұзушылық, тәркілеуге орташалардың да ұшырауы, ұлттық геноцид және т. б. Көтерілістер болған жерлер: Созақ, Шемонаиха, Бұхтарма, Ырғыз, Қазалы, Қармақшы, Абралы, Шыңғыстау, Шұбартау, Бүйен-Ақсу, Адай, Ақсу-Қапал-Қызылағаш, Сарқанд, Батпаққара, Бостандық және т. б. Кеңес әскері мен милициялар бұл көтерілістерді қанға бөктіріді⁷.

¹ Қазақстан тарихы. Очерктер. — Алматы, 1994.

² Қозыбаев М. К. История и современность. — Алматы, 1991.

³ Қызылдар қырғыны. — Алматы, 1998.

⁴ Қуандықов Е. Сүрең салған сүрқия саясат. — Алматы, 1999.

⁵ Михайлов В. Хроника великого джута, 2-ое изд. — Алматы, 1996.

⁶ Талдыбаев Ж. Қазақстан халқының қаралы кезеңдері (1926-1939 жж.). // Қазақ тарихы. - № 2. - 1996.

⁷ Атауов С. Созақ көтерілісі. //Ақиқат. — № 5. — 1996.

Резюме

В данной статье автор рассматривает проблемы истории Отечества, связанные с голодом в период коллективизации и его последствиями.

Resume

In the given article the author observes the problems of Country related to famine and its consequences.